

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης

Εργαστήριο Μελέτης Ελληνογερμανικών Σχέσεων

Από τον Κόνραντ Άντεναουερ στην Άνγκελα Μέρκελ:
οι Γερμανοί καγκελάριοι και η Ελλάδα

Δημήτρης Αποστολόπουλος

Κείμενο Εργασίας 1

Νοέμβριος 2021

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
Εν αρχή ην ο Adenauer.....	3
Το πέρασμα της εξουσίας από τη χριστιανοδημοκρατία στη σοσιαλδημοκρατία: Ludwig Erhard - Kurt Georg Kiesinger - Willy Brandt.....	6
Μεταπολίτευση και σχέσεις μέσα στην Ενωμένη Ευρώπη: Helmut Schmidt - Helmut Kohl - Gerhard Schröder.....	9
Επίλογος: η εποχή της Angela Merkel.....	12

Δημήτρης Αποστολόπουλος*

Λέξεις Κλειδιά: Καγκελάριοι Γερμανίας, Ελλάδα, Adenauer, Ludwig Erhard, Kurt Georg Kiesinger, Willy Brandt, Helmut Schmidt, Helmut Kohl, Gerhard Schröder, Angela Merkel.

Περίληψη

Το παρόν κείμενο εργασίας πραγματοποιεί μια επισκόπηση των ελληνογερμανικών σχέσεων από τη μεταπολεμική περίοδο μέχρι τις μέρες μας, με έμφαση στο επίπεδο των πολιτικών ηγεσιών των δύο χωρών, φωτίζοντας ιδιαίτερα το πολιτικό στίγμα των Καγκελαρίων της Δυτικής Γερμανίας, και από το 1990 της ενιαίας Γερμανίας, σε σχέση με τη στάση τους έναντι της Ελλάδας. Σημαντικά ορόσημα σε αυτήν την ιστορική διαδρομή αποτελούν η θεμελίωση της ελληνογερμανικής σχέσης στη δεκαετία του 1950, η γερμανική στάση έναντι της ευρωπαϊκής πορείας της Ελλάδας, καθώς και η όξυνση των διμερών σχέσεων στο πλαίσιο της πρόσφατης ελληνικής χρέους. Τα ζητήματα αυτά πλαισιώνονται με αναφορά στην πολιτική ταυτότητα των Γερμανών Καγκελαρίων και στα σημεία καμπής της ιστορίας του γερμανικού κράτους.

* Κύριος Ερευνητής στο Κέντρο Ερεύνης Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Email: da.post@academyofathens.gr

Εισαγωγή

Το τέλος της θητείας της Angela Merkel, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας συνέπεσε με την διαχείριση της κρίσης της ελληνικής χρεοκοπίας, κλείνει μία παραγμένη εποχή αντιπαράθεσης των κυβερνήσεων αλλά και της κοινής γνώμης σε Ελλάδα και Γερμανία. Η αντιπαράθεση αυτή έφερε, παράλληλα, στην επιφάνεια αρνητικά στερεότυπα του ενός για τον άλλο και καλλιέργησε τη συζήτηση για το ρόλο των επικεφαλής των ομοσπονδιακών κυβερνήσεων απέναντι στην Ελλάδα διαχρονικά. Στο πλαίσιο αυτό, το κείμενο που ακολουθεί επιχειρεί να αποτυπώσει συνοπτικά το ρόλο των οκτώ μεταπολεμικών καγκελάρων της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας απέναντι στην Ελλάδα.

Οι παραδοσιακές ελληνογερμανικές σχέσεις έχουν τις ρίζες τους στον φιλελληνισμό του 19ου αιώνα, όμως στη συνέχεια υπέστησαν τα πλήγματα των δύο Παγκοσμίων Πολέμων και, τελικά, κυρίως λόγω της Κατοχής (1941-1944) θα έπρεπε να ξεκινήσουν από το σημείο μηδέν στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Οι ανθρώπινες απώλειες και οι υλικές καταστροφές, τα στρατιωτικά αντίποινα, η οικονομική εξαθλίωση και η πείνα θα παρέμεναν για δεκαετίες στη συλλογική μνήμη και στη δημόσια συζήτηση. Ωστόσο, η «υποθήκη» της ναζιστικής κατοχής δεν απέτρεψε τη σταδιακή ανάπτυξη των διμερών σχέσεων. Η εξέλιξη αυτή αποδίδεται ασφαλώς στις πρωτοβουλίες των πολιτικών ηγετών και από τις δύο πλευρές, καθώς και στο γεγονός ότι οι δύο χώρες βρέθηκαν μεταπολεμικά στο ίδιο στρατόπεδο στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου.

Εν αρχή ην ο Adenauer

Η μεγαλύτερη φυσιογνωμία της μεταπολεμικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας είναι, ασφαλώς, ο πρώτος Δυτικογερμανός καγκελάριος, Konrad Adenauer. Έχοντας αντιναζιστική δράση ήταν αυτός που μπορούσε να εγγυηθεί το μέλλον του νέου δυτικογερμανικού κράτους. Επιδεικνύοντας προσωπικά ιδιαίτερες ικανότητες στις διαπραγματεύσεις του με τους Συμμάχους, εργάστηκε σκληρά και συστηματικά, με σκοπό να ενισχυθεί η χώρα του στο εξωτερικό και να αποκτήσει αυτόνομη υπόσταση στη διεθνή κοινότητα. Στα πρώτα χρόνια της καγκελαρίας του, άσκησε απόλυτη εξουσία σχετικά με την εξωτερική πολιτική, την ασφάλεια και τις σχέσεις της Δυτικής Γερμανίας με τις συμμαχικές δυνάμεις, που αποτυπώνεται στη χαρακτηριστική φράση του ιστορικού Arnulf Baring: «Εν αρχή ην ο Adenauer».¹

Ο γηραιός καγκελάριος επέδειξε ειλικρινή προσήλωση στη Δύση και, με τη συνέπειά του, ενέπνεε ιδιαίτερη εμπιστοσύνη σε διεθνές επίπεδο. Εξάλλου, επί των ημερών του, παγιώθηκαν οι δημοκρατικοί θεσμοί στη χώρα και επήλθε συμφιλίωση με τους γείτονές της. Η κλιμάκωση του Ψυχρού Πολέμου (κυρίως με τον πόλεμο της Κορέας) ήλθε για τον καγκελάριο ως δώρο εξ ουρανού, αφού λειτούργησε ως

¹ Arnulf Baring, *Im Anfang war Adenauer: Die Entstehung der Kanzlerdemokratie*, DtV Verlag, 1991.

καταλύτης για την εισδοχή της Δυτικής Γερμανίας στο ΝΑΤΟ και τη σταδιακή ανάκτηση της εθνικής της κυριαρχίας.

Έχοντας ζήσει και τους δύο παγκόσμιους πολέμους, ο Adenauer πίστευε, όπως και άλλοι Ευρωπαίοι ηγέτες της γενιάς του, ότι προϋπόθεση για την εδραίωση της ειρήνης ήταν η ενωμένη Ευρώπη και γι' αυτό προσανατολίστηκε σταθερά στην προώθηση της ευρωπαϊκής συνεργασίας. Εκτός από την ένταξη στη Βορειοατλαντική Συμμαχία, φρόντισε το νεοσύστατο δυτικογερμανικό κράτος κατά τα πρώτα του βήματα να προσχωρήσει στο Συμβούλιο της Ευρώπης (1951) και να είναι ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (1952) και της ΕΟΚ (1957). Επίσης πρωταρχικός στόχος της εξωτερικής πολιτικής του υπήρξε η συμφιλίωση με τη Γαλλία του Charles de Gaulle. Ο ίδιος πίστευε ότι η γαλλογερμανική συμφιλίωση ταυτιζόταν με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και ότι αυτή η διμερής συνεργασία θα αποτελούσε το πρότυπο για την ευρύτερη συνεργασία στην Ευρώπη.

Στο ίδιο πλαίσιο, ο Konrad Adenauer υπήρξε ο εγγυητής των ελληνογερμανικών σχέσεων στη δύσκολη επανέναρξή τους κατά τη δεκαετία του 1950. Όπως και πολλοί σύγχρονοί του πολιτικοί της Δυτικής Ευρώπης, είχε λάβει ουμανιστική παιδεία, που ήταν στενά συνυφασμένη με τις αξίες του αρχαιοελληνικού πνεύματος. Πέρα, όμως, από τη θετική του προδιάθεση, ο καγκελάριος έβλεπε στην Ελλάδα εξαιτίας γεωπολιτικών, γεωστρατηγικών και ιδεολογικών λόγων ένα αναπόσπαστο κομμάτι της Ευρώπης και μια έπαλξη απέναντι στον κομμουνισμό. Η εξέλιξη των διμερών επαφών επί των ημερών του θα βασιστεί σε δύο άξονες: α) στη διαδικασία εξομάλυνσης του πολεμικού παρελθόντος (καθιερωμένης στη γερμανική ιστοριογραφία με τον όρο *Vergangenheitsbewältigung*) και β) στην προσπάθεια να μην τεθεί σε κίνδυνο η σταθερή προσήλωση της Ελλάδας στη Δύση. Το κλειδί και για τα δύο θα ήταν η οικονομική βοήθεια.

Όταν επισκέφθηκε την Ελλάδα, το Μάρτιο του 1954, ο Adenauer αντιμετώπιστηκε από την ελληνική κοινή γνώμη, ως ο ηγέτης ο οποίος κατάφερε να σπάσει τους δεσμούς της μεταπολεμικής Γερμανίας με το ναζισμό και να εξασφαλίσει στη χώρα του «μια σταθερή θέση στον δημοκρατικό κόσμο». Από την πλευρά του, ο καγκελάριος περιέγραφε σε δημόσιες τοποθετήσεις του την Ελλάδα ως «ακρογωνιαίο λίθο του ελεύθερου κόσμου» και δήλωνε ότι η γερμανική κυβέρνηση, γνωρίζοντας το οικονομικό βάρος που έφεραν οι Έλληνες για την προάσπιση της Δύσης, ήταν έτοιμη να συνδράμει στην προσπάθειά τους.²

Πριν το ταξίδι στην Ελλάδα, ο καγκελάριος είχε πετύχει μια καθοριστική απόφαση στο κυβερνητικό συμβούλιο για τη γερμανική συμμετοχή στην ανοικοδόμηση της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, θα μπορούσε να υλοποιηθεί και η προηγηθείσα ελληνογερμανική συμφωνία για οικονομική συνεργασία και μεταφορά αγαθών αξίας μέχρι του ποσού των 200 εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων, που είχε υπογραφεί το Νοέμβριο του 1953 μεταξύ του ομοσπονδιακού υπουργού οικονομίας Ludwig Erhard και του υπουργού συντονισμού Σπύρου Μαρκεζίνη. Με τη συμφωνία,

² Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, 11.3.1954, *Griechenland – Eckpfeiler der freien Welt*, σ. 377 και Καθημερινή, 10.3.1954.

γερμανικές ιδιωτικές εταιρίες (Krupp, Stahlunion Export) σε συνεργασία με ελληνικές ιδιωτικές επιχειρήσεις θα συμμετείχαν σε ελληνικά δημόσια έργα υποδομής.³ Ως ανταπόδοση, η ελληνική πλευρά επρόκειτο να δείξει καλή θέληση σχετικά με την αποδέσμευση των προπολεμικών γερμανικών περιουσιών στην ελληνική επικράτεια. Πράγματι, κατά την επίσκεψη Adenauer, υλοποιήθηκε η ελληνική δέσμευση και ο καγκελάριος πέτυχε να επανακτήσει το γερμανικό κράτος τμήματα της προ του πολέμου περιουσίας του Ράιχ στην Ελλάδα. Έτσι, τέθηκαν τα θεμέλια για τη δημιουργία μιας ειλικρινούς και διαρκούς συμμαχίας και εποικοδομητικής συνεργασίας των δύο χωρών, που θα κορυφωνόταν με σημαντικές οικονομικές συμφωνίες τα επόμενα χρόνια.

Το Νοέμβριο του 1958, ο Γερμανός καγκελάριος υποδέχθηκε στη Βόννη τον Έλληνα πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή και του υποσχέθηκε τη χορήγηση δανείου 200 εκατομμυρίων μάρκων με σκοπό την υλοποίηση έργων υποδομής στην ελληνική επικράτεια, ενώ συμφώνησε και σε επενδύσεις με τη μορφή παροχής αγαθών ύψους 100 εκ. μάρκων (με την προοπτική να φτάσουν τα 400 εκ. μάρκα για την ολοκλήρωση συγκεκριμένων έργων), αλλά και σε συμπληρωματικά ποσά για τη χρηματοδότηση τεχνικής βοήθειας προς την Ελλάδα.⁴ Η οικονομική συμφωνία ερχόταν στοχευμένα λίγους μήνες μετά τις εθνικές εκλογές του Μαΐου 1958, όταν η ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά) κατέκτησε τη δεύτερη θέση στο ελληνικό κοινοβούλιο με ποσοστό 24,42%, γεγονός που αποτέλεσε δυσάρεστη έκπληξη τόσο σε εσωτερικούς, όσο και σε εξωτερικούς πολιτικούς κύκλους. Στο τέλος του ίδιου έτους, εξάλλου, ξέσπασε νέα κρίση στις σχέσεις δυτικού-ανατολικού μπλοκ και μια νέα κρίση στο Βερολίνο. Το Γερμανικό Ζήτημα και η σύγκρουση των δύο κόσμων βρίσκονταν στο επίκεντρο της διεθνούς πολιτικής και αυτή η ατμόσφαιρα θα επηρέαζε έντονα τις ελληνογερμανικές οικονομικές σχέσεις.

Σε αντάλλαγμα για το δάνειο των 200 εκατομμυρίων μάρκων του 1958, ο Adenauer εξασφάλισε για τη χώρα του το οριστικό κλείσιμο του ζητήματος δίωξης των εγκληματιών πολέμου – ιδιαίτερα επίκαιρο τότε λόγω της υπόθεσης της σύλληψης του Max Merten. Αντίθετα, η γερμανική πλευρά δεν κατάφερε κατά την επίσκεψη Καραμανλή, όπως ήταν προγραμματισμένο, να αποσπάσει από τον Έλληνα πρωθυπουργό την υπόσχεσή του για μια οριστική παραίτηση της ελληνικής πλευράς από τις αξιώσεις για πολεμικές αποζημιώσεις.⁵ Οι αξιώσεις αυτές παρέμειναν ενεργές, αλλά σε αναστολή με την υπόδειξη από τη γερμανική πλευρά του Συμφώνου του Λονδίνου της 27ης Φεβρουαρίου 1953, το οποίο απάλλασσε τη Δυτική Γερμανία από την καταβολή πολεμικών αποζημιώσεων μέχρι την οριστική ρύθμιση του Γερμανικού Ζητήματος, η οποία επετεύχθη με την Επανένωση των δύο Γερμανιών το 1990.

³ Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, 13.11.1953, *Deutsch-griechisches Abkommen unterzeichnet. Deutsche Industrie beteiligt sich an der Verwirklichung des griechischen Aufbauplans*, Frankfurter Allgemeine Zeitung και Handelsblatt, 13.11.1953.

⁴ Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή (Ιδρυμα Κων. Καραμανλής), φάκελος 7^A/001046. «Ανακοινωθέν επί τη επισκέψει του Έλληνα πρωθυπουργού».

⁵ Hagen Fleischer, *Der lange Schatten des Krieges*, Athener Zeitung 22.10.1999.

Αναμφίβολα, η πιο σημαντική κίνηση του Konrad Adenauer προς την Ελλάδα ήταν η ανοικτή υποστήριξη του αιτήματός της προς την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, προκειμένου να γίνει το πρώτο της συνδεδεμένο μέλος. Η υπογραφή της συμφωνίας σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ στις 9 Ιουλίου 1961 θα αποτελέσει το επιστέγασμα μιας μακράς διπλωματίας επισκέψεων και αλληλογραφίας ανάμεσα στην Αθήνα και τη Βόννη. Επρόκειτο για την πρώτη συμφωνία σύνδεσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας με τρίτο κράτος και από την ελληνική πλευρά αναγνωριζόταν, ότι η Γερμανία έδειξε ιδιαίτερη κατανόηση για τις ελληνικές ανάγκες κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και εκπροσώπησε την ελληνική πλευρά και τις ανάγκες της απέναντι στους άλλους εταίρους της Κοινότητας με υποδειγματικό τρόπο.

Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη σύνδεση, ο Καραμανλής σε γράμμα του στον Adenauer, τον Αύγουστο του 1960, ζητούσε την υποστήριξη της Δυτικής Γερμανίας προκειμένου να αντιμετωπιστούν ενδεχόμενες αρνητικές αντιδράσεις άλλων κρατών-μελών της Κοινότητας.⁶ Ανταποκρινόμενος στο αίτημα του Έλληνα πρωθυπουργού, ο καγκελάριος έγραφε στον Καραμανλή το Φεβρουάριο του 1961, λίγο πριν την υπογραφή της συμφωνίας: «...Βλέπω στη σύνδεση της Ελλάδας με την Κοινότητα την καλύτερη εγγύηση, προκειμένου να αποφευχθεί αυτό που επανειλημμένα έχετε τονίσει, ο κίνδυνος δηλαδή να οδηγηθεί η ελληνική οικονομία σε εξάρτηση από το κομμουνιστικό μπλοκ, ένας κίνδυνος του οποίου τις μοιραίες συνέπειες όχι μόνο για τη χώρα σας, αλλά και για όλη τη δυτική Ευρώπη γνωρίζω καλά. [...] Μπορείτε πάντως σε κάθε περίπτωση να είστε πεπεισμένος, ότι η γερμανική κυβέρνηση θα επιδιώκει συνεχώς στο πλαίσιο των εκτιμήσεων της Κοινότητας, να υπολογίζει τα δίκαια ελληνικά συμφέροντα...».⁷

Το πέρασμα της εξουσίας από τη χριστιανοδημοκρατία στη σοσιαλδημοκρατία: Ludwig Erhard - Kurt Georg Kiesinger - Willy Brandt

Όταν ανέλαβε το νεοσύστατο δυτικογερμανικό κράτος το 1949, ο Konrad Adenauer ήταν ήδη 73 ετών, γεγονός που του προσέδωσε το προσωνύμιο «ο Γέρος» (der Alte). Σε πείσμα, ωστόσο, των προβλέψεων (των εσωκομματικών και μη αντιπάλων του) ηγήθηκε της χώρας για 14 χρόνια, όντας ο γηραιότερος καγκελάριος στη γερμανική ιστορία. Μετά τις εκλογές του 1961, ο ίδιος είχε υποσχεθεί ότι δεν θα παραμείνει καγκελάριος μέχρι το τέλος της θητείας λόγω και της προχωρημένης ηλικίας του και παραιτήθηκε το φθινόπωρο του 1963, αν και παρέμεινε επικεφαλής των Χριστιανοδημοκρατών μέχρι το 1966. Παρέδωσε την καγκελαρία στον επί χρόνια αντικαγκελάριο και από το 1949 υπουργό του των Οικονομικών, καθηγητή Ludwig Erhard. Παρά τον μεταξύ τους ανταγωνισμό, οι δύο χριστιανοδημοκράτες πολιτικοί

⁶ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο. Γεγονότα και Κείμενα*. Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής – Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992-97, τόμος 4^{ος}, σ. 386 κ.ε.

⁷ Αρχείο Ίδρυματος Καραμανλή, φάκελος 14 A / 000385. Το ίδιο έγγραφο και στο Bundesarchiv/Koblenz (στο εξής BA), Ref. B102, Bd. 12164- Heft 2 [Brief des Bundeskanzlers K. Adenauer vom 28. Februar 1961 an Seine Exzellenz den Königlich Griechischen Ministerpräsidenten Herrn K. Karamanlis, in Form eines Telegramms vom Botschafter Tsatsos, (streng geheim)].

μοιράζονταν κοινές αρχές, πρωταγωνίστησαν στο λεγόμενο «γερμανικό οικονομικό θαύμα» (Wirtschaftswunder) και επί των ημερών τους εδραιώθηκε στη Δυτική Γερμανία η δημοκρατία, η σταθερότητα και η ευημερία.

Η πολιτική του Erhard απέναντι στην Ελλάδα υπήρξε όμοια με του προκατόχου του. Εξάλλου, όλες οι διμερείς συμφωνίες της εποχής Adenauer είχαν και τη δική του υπογραφή ως υπουργού των Οικονομικών. Στις διμερείς επαφές ως αντικαγκελάριος και ομοσπονδιακός υπουργός είχε ιδιαίτερη σχέση με τον υπουργό Συντονισμού Παναγή Παπαληγούρα. Έναν χρόνο πριν αναλάβει την καγκελαρία, το καλοκαίρι του 1962, ο Erhard έδειξε πρόθυμος να συνδράμει με πίστωση 150 εκατομμυρίων μάρκων και γερμανική τεχνική βοήθεια το σχέδιο Παπαληγούρα για κατασκευή εργοστασίου εκμετάλλευσης του λιγνίτη στη Μεγαλόπολη και η ελληνική κυβέρνηση του υποσχέθηκε να δώσει προτεραιότητα στις γερμανικές εταιρείες στο πλαίσιο του διεθνούς διαγωνισμού για την ανάληψη δημοσίων έργων.⁸

Κατά τη διάρκεια της καγκελαρίας Erhard, η Βόννη υποστήριξε τις ελληνικές επιθυμίες για εναρμόνιση της ελληνικής γεωργίας με τα άλλα κράτη μέλη της Ε.Ο.Κ.⁹ και επιπλέον δέχτηκε να βελτιώσει τους όρους του δανείου του 1958 κατεβάζοντας το επιτόκιο από 6 σε 4%, αναδιαμορφώνοντας τις τοκοχρεολυτικές δόσεις σύμφωνα με τις επιθυμίες της Αθήνας.¹⁰ Από την πλευρά της η κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου ανταποκρίθηκε στην επιθυμία της Βόννης, κατά τη διάρκεια εμπορικών συζητήσεων με την Ανατολική Γερμανία να μην αναγνωριστεί η τελευταία ως αυτόνομο κράτος και να μη δοθεί πολιτικός χαρακτήρας στις διαπραγματεύσεις.¹¹

Την άνοιξη του 1966, ο Ludwig Erhard έγινε πρόεδρος της Χριστιανοδημοκρατικής Ένωσης, αντικαθιστώντας και εκεί τον 90ετή πλέον Adenauer. Οι εξελίξεις των επόμενων μηνών, ωστόσο, δεν τον ευνόησαν. Όταν το φθινόπωρο του 1966, ο ίδιος πρότεινε έκτακτη φορολογία για να αντιμετωπίσει το δημόσιο έλλειμμα, ύψους 4 δισεκατομμυρίων μάρκων, καθώς η Δυτική Γερμανία βίωνε την πρώτη ύφεση από την ίδρυσή της, οι Ελεύθεροι Δημοκράτες που συμμετείχαν στην κυβέρνηση από το 1961 αρνήθηκαν να τον υποστηρίξουν και οι τέσσερις υπουργοί του FDP παραιτήθηκαν στις 27 Οκτωβρίου. Έτσι, οι Χριστιανοδημοκράτες έχασαν την πλειοψηφία στο κοινοβούλιο (Bundestag).

Για να ξεπεραστεί η κρίση προτάθηκε ως νέος, εντολοδόχος καγκελάριος ο πρωθυπουργός του κρατιδίου της Βάδης-Βυρτεμβέργης, Kurt Georg Kiesinger, ο οποίος ήρθε σε συμφωνία με τον ηγέτη του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και δήμαρχο του Δυτικού Βερολίνου, Willy Brandt, για το σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας. Επρόκειτο για πρωτοφανή απόφαση, αφού CDU και SPD υπήρξαν μεταπολεμικά οι δύο αντίθετοι πόλοι του δυτικογερμανικού πολιτικού συστήματος. Ο Erhard παραιτήθηκε και τυπικά από καγκελάριος στις 30 Νοεμβρίου 1966 και την

⁸ Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, 1.8.1962, σ. 1196, Handelsblatt, Die Welt και Frankfurter Allgemeine Zeitung, 31.7.1962.

⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (στο εξής: PAAA), Ref. III A 5, Bd. 451.

¹⁰ PAAA, Ref. IA4, Bd. 312 και BA, Ref. B102, Bd. 100846.

¹¹ Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, 2.7.1965, σ. 909.

επόμενη ημέρα σχηματίστηκε η ιστορική κυβέρνηση του «Μεγάλου Συνασπισμού», με τον χριστιανοδημοκράτη Kiesinger καγκελάριο και τον σοσιαλδημοκράτη Brandt αντικαγκελάριο και υπουργό Εξωτερικών.

Ο νέος καγκελάριος συνέχισε την πολιτική των χριστιανοδημοκρατών προκατόχων του απέναντι στην Ελλάδα, ωστόσο λίγους μήνες μετά την ανάληψη των καθηκόντων του έγινε το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Η επιβολή δικτατορικού καθεστώτος προκάλεσε σχετική αμηχανία στην καγκελαρία, αλλά δεν επηρέασε άμεσα τις σχέσεις Αθήνας-Βόννης κυρίως λόγω της συμμαχίας στο ΝΑΤΟ, της συνεργασίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της θέσης της Δυτικής Γερμανίας, ως κυριότερου εμπορικού εταίρου της χώρας. Η διακοπή των διπλωματικών σχέσεων δεν ήταν επιλογή για τον καγκελάριο Kiesinger, όχι μόνον επειδή θεωρήθηκε πιο σωστή η διατήρηση της επαφής με την Αθήνα, αλλά και γιατί έπρεπε να διασφαλιστούν τα ίδια γερμανικά συμφέροντα. Εξάλλου, η κυβέρνηση των συνταγματαρχών δεν αποστασιοποιήθηκε ουσιαστικά από την οικονομική πολιτική των προηγούμενων κυβερνήσεων, ενώ ταυτόχρονα απέρριπτε τις οικονομικές προσφορές της Ανατολικής Γερμανίας, δείχνοντας πρόθυμη να συνεργάζεται οικονομικά μόνο με τη Δύση.¹²

Όσο περνούσαν οι μήνες ο Kiesinger βρισκόταν σε δύσκολη θέση, προσπαθώντας να εξισορροπήσει ανάμεσα στην εξασφάλιση των οικονομικών συμφερόντων της Δυτικής Γερμανίας στην Ελλάδα και στην ιδεολογική και ηθική υποστήριξη του αγώνα Ελλήνων πολιτών και πολιτικών για αποκατάσταση της δημοκρατίας εκ μέρους της κοινοβουλευτικής ομάδας του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, αλλά και της ίδιας της δυτικογερμανικής κοινωνίας. Στο μεταξύ, το SPD κέρδισε σε δημοτικότητα με τη συμμετοχή του στον «Μεγάλο Συνασπισμό» και, μετά τις ομοσπονδιακές εκλογές του Σεπτεμβρίου 1969, ο Willy Brandt κατάφερε να δημιουργήσει κυβέρνηση συνεργασίας με το FDP, με τον ίδιο ως καγκελάριο. Για πρώτη φορά στην ιστορία τους, οι Χριστιανοδημοκράτες θα έμεναν το 1969 εκτός κυβέρνησης, αφήνοντας την εξουσία στους Σοσιαλδημοκράτες για τα επόμενα 13 χρόνια.

Ο Brandt, όντας δήμαρχος του Δυτικού Βερολίνου και στη συνέχεια μπαίνοντας στην κυβέρνηση «Μεγάλου Συνασπισμού», υποστήριξε πολιτικές μείωσης της έντασης μεταξύ των δύο γερμανικών πόλων και των δύο συνασπισμών. Υποστήριξε ότι το Δόγμα Χάλσταϊν (Hallstein Doktrin), που προέβλεπε ότι η Βόννη θα διακόπτει διπλωματικές επαφές με κάθε χώρα που συνάπτει διπλωματικές σχέσεις με το «άλλο γερμανικό κράτος», ούτε υπονόμει το ανατολικογερμανικό κομμουνιστικό καθεστώς, ούτε εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Βόννης και της Δύσης. Παράλληλα, διαβεβαίωνε ότι η στροφή στην ανατολική πολιτική της ομοσπονδιακής κυβέρνησης δεν έθετε σε κανένα κίνδυνο τους στενούς δεσμούς της με τη Δυτική Ευρώπη, τις Ηνωμένες Πολιτείες ή την ένταξή της στο ΝΑΤΟ. Η νέα ανατολική πολιτική (Neue Ostpolitik) ξεκίνησε, από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, στην κυβέρνηση «Μεγάλου Συνασπισμού», εδραιώθηκε μετά το 1969 με τον Brandt

¹² PAAA, Ref. I A 4, Bd. 412.

στην καγκελαρία, για να κορυφωθεί με τη «Θεμελιώδη Συνθήκη» (Grundlagenvertrag) του Δεκεμβρίου 1972, όταν η Δυτική Γερμανία θα αναγνωρίσει την Ανατολική.

Η ανάληψη της καγκελαρίας από τον Willy Brandt άλλαξε σε κάποιο βαθμό και τα μέχρι τότε δεδομένα στη σχέση Αθήνας-Βόννης. Στα τέλη του 1969, η Ελλάδα εξαναγκάστηκε να αποχωρήσει από το Συμβούλιο της Ευρώπης για να αποφύγει καταδίκη της για καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κύκλοι της στρατιωτικής κυβέρνησης στην Αθήνα άφηναν να διαρρεύσει, ότι η θέση του Brandt προσωπικά – που τελευταία στιγμή υποστήριξε τη θέση των σκανδιναβικών κυβερνήσεων – καθόρισε την τύχη της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης.¹³

Η κάπως πιο εμφανής επιθυμία απομόνωσης της χούντας από την κυβέρνηση του Willy Brandt έδωσε τη δυνατότητα στη γερμανική πρεσβεία στην Αθήνα και στον πρέσβη Peter Limbourg να έχει επανειλημμένες επαφές με Έλληνες πολιτικούς, γεγονός που χρωμάτιζε αρνητικά τον Γερμανό διπλωμάτη στα μάτια των συνταγματαρχών. Μάλιστα, την άνοιξη του 1972 ο Limbourg χαρακτηρίστηκε από τους συνταγματάρχες persona non grata, υποχρεώνοντας τη Βόννη να τον ανακαλέσει τελικά στη Γερμανία, με αφορμή την φυγάδευση στη Γερμανία του καθηγητή της Νομικής Σχολής Αθηνών Γεώργιου-Αλέξανδρου Μαγκάκη, ο οποίος βρισκόταν υπό διωγμό από την χούντα. Μετά από συνεννόηση του Γερμανού με τον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα, αεροσκάφος της Luftwaffe, της γερμανικής πολεμικής αεροπορίας, προσγειώθηκε για να τον παραλάβει στην αμερικανική βάση του αεροδρομίου του Ελληνικού.¹⁴ Την ίδια περίοδο ενέργειες του Willy Brandt και άλλων ηγετών, συνετέλεσαν ώστε τελικά να μην εκτελεστεί η απόφαση που καταδίκασε τον Αλέκο Παναγούλη σε θάνατο από έκτακτο Στρατοδικείο.¹⁵

Μεταπολίτευση και σχέσεις μέσα στην Ενωμένη Ευρώπη: Helmut Schmidt - Helmut Kohl - Gerhard Schröder

Η παραίτηση του Willy Brandt από την καγκελαρία και η αντικατάστασή του από τον Helmut Schmidt έλαβαν χώρα λίγο πριν την πτώση της χούντας το καλοκαίρι του 1974 και την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Ο τελευταίος επισκέφθηκε τον Μάιο του 1975, για πρώτη φορά μετά τη μεταπολίτευση τη Βόννη, όπου γνώρισε τον νέο καγκελάριο. Μέχρι το 1980 οι δύο άνδρες συναντήθηκαν πέντε φορές κυρίως στη Βόννη, μία φορά στην Αθήνα και μία στο

¹³ *The Times*, 12.12.1969 και Δημήτρης Κώνστας, *Η Ελληνική Υπόθεση στο Συμβούλιο της Ευρώπης 1967-1969. Θεωρία και πρακτική πολιτικής πίεσεως από Διεθνείς Οργανισμούς*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1976, σ. 103-104.

¹⁴ Helmut Schmidt, *Die Deutschen und ihre Nachbarn: Menschen und Mächte II*, Siedler Verlag München 1990, σ. 401, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* και *The Times-London*, 19.4.1972, *Le Monde*, 20.4.1972, *Neue Zürcher Zeitung*, 21.4.1972 και *Der Spiegel*, 5.8.1985.

¹⁵ Βίλλυ Μπραντ, *Μια ζωή αγώνες*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη 1989, σ. 31.

Αμβούργο.¹⁶ Η σχέση τους βασίστηκε πάνω στον αμοιβαίο σεβασμό και στην εκτίμηση.

Μέλημα του Καραμανλή ήταν να επανακτήσει η Ελλάδα τη θέση της στη διεθνή κοινότητα.¹⁷ Για το σκοπό αυτό απαραίτητη ήταν η συνεισφορά του «γερμανικού παράγοντα», που έπαιζε σημαντικό ρόλο στον ευρωπαϊκό χώρο και στον κόσμο. Από την πλευρά της, η Βόννη εξέφρασε την επιθυμία της να υποστηρίξει ηθικά και υλικά την εδραίωση δημοκρατικών δομών στην Ελλάδα. Αρνήθηκε, ωστόσο, να πάρει θέση ή να υποστηρίξει τις ελληνικές θέσεις στην ελληνοτουρκική διαμάχη.

Ο Καραμανλής ζήτησε έμμεσα την πολιτική υποστήριξη της γερμανικής πλευράς στο Κυπριακό, ωστόσο στο θέμα της οικονομικής και στρατιωτικής ενίσχυσης ήταν ξεκάθαρος απέναντι στον Schmidt κατά τη διάρκεια των συζητήσεων του 1975.¹⁸ Η ελληνική οικονομία χρειαζόταν άμεσα οικονομική βοήθεια, προκειμένου να καλύψει το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών. Ταυτόχρονα, ο Έλληνας πρωθυπουργός ζήτησε την προχρηματοδότηση τεσσάρων υποβρυχίων, τα οποία θεωρούσε άμεση προτεραιότητα του εξοπλιστικού προγράμματος της Ελλάδας. Τελικά, η Ελλάδα έλαβε και οικονομική βοήθεια από τη Γερμανία και τα υποβρύχια.¹⁹

Η πιο σημαντική, ωστόσο, συνεισφορά του Helmut Schmidt θα ήταν στην πορεία ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα μετά τον Ιούνιο του 1975, όταν ο Καραμανλής κατέθεσε στο όνομα της ελληνικής κυβέρνησης αίτηση ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. ως μέλους με πλήρη δικαιώματα και υποχρεώσεις. Όταν μετά από διαδικασίες τεσσάρων ετών υπογράφηκε, στις 28 Μαΐου 1979, στην Αθήνα η Συνθήκη ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ (η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1981), ήταν σαφές ότι το αποτέλεσμα αυτό οφειλόταν στις ενέργειες του Γερμανού καγκελάριου, ο οποίος εξισορρόπησε έτσι την εικόνα της ευνοϊκής προς την Τουρκία γερμανικής πολιτικής.

Κατά την υπογραφή της Πράξης Προσχώρησης στην ΕΟΚ, ο Helmut Schmidt ανέφερε: «[...] Η Ελλάς [...] συνδέει ξανά την τύχη της με το μέλλον της Ηπείρου μας, με την ελευθερία, την δημοκρατική αντίληψη, την ευημερία των πολιτών της Ευρώπης, καθώς και με την επιθυμία των λαών της για ενότητα... Είμαι πεπεισμένος ότι η συμμετοχή της χώρας σας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα ενισχύσει την ενότητα της Ευρώπης και θα υπηρετήσει την κοινή ευημερία των λαών μας...».²⁰

Από τη δεκαετία του 1950 και μέχρι την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ σημαντικό θετικό ρόλο στις διμερείς σχέσεις είχαν παίξει οι διαπροσωπικές σχέσεις. Ο ερχομός, όμως, του Ανδρέα Παπανδρέου στην εξουσία το 1981 έφερε σε δύσκολη θέση τις σχέσεις της Αθήνας με τη Βόννη. Ο Παπανδρέου, αντίθετος με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ και το ΝΑΤΟ, ήθελε αρχικά την απεξάρτηση της χώρας του από οιοσδήποτε σχηματισμούς δυνάμεων, πολιτική που προβλημάτισε, μεταξύ άλλων, και

¹⁶ Σβολόπουλος, ό.π., τόμοι 8-11 και Schmidt, ό.π., σ. 407.

¹⁷ *Der Spiegel*, 12.5.1975

¹⁸ Σβολόπουλος, ό.π., τόμος 8^{ος}, σ. 381 κ.ε.

¹⁹ Schmidt, ό.π., σ. 402 κ.ε.

²⁰ Σβολόπουλος, ό.π., τόμος 11^{ος}, σ. 150 κ.ε.

το Γερμανικό Υπουργείο των Εξωτερικών. Ο σοσιαλιστής Helmut Schmidt ανέφερε, ότι «ο Παπανδρέου χρησιμοποιούσε μαρξιστικό ή ψευδομαρξιστικό λεξιλόγιο και εμφανιζόταν υπερβολικά εθνικιστής, πάντα αντιαμερικανός και αρκετές φορές αντιγερμανός». ²¹

Ωστόσο, στις δύσκολες ώρες ζητούσε τη συμπαράσταση της Βόννης στην αντιπαράθεση με την Τουρκία, ή την οικονομική ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Έτσι, Ανδρέας Παπανδρέου και Helmut Kohl – διαδόχος του Schmidt – οδηγήθηκαν σε διένεξη σε διάσκεψη κορυφής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στα τέλη του 1984, όταν ο καγκελάριος αρνήθηκε να αυξήσει το χρηματικό ποσό ενίσχυσης προβληματικών περιοχών των μεσογειακών χωρών. ²² Ήταν η περίοδος κατά την οποία η γερμανική πλευρά επέκρινε ανοιχτά την ελληνική οικονομική πολιτική, αν και από αυτή την αντιπαράθεση η Βόννη αναγκάστηκε να δώσει περισσότερη προσοχή στον Βαλκάνιο εταίρο της και να κατανοήσει τις ανάγκες του.

Από το 1990, η καλύτερη επικοινωνία των δύο πλευρών λόγω της φιλικής σχέσης του νέου πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη με τον καγκελάριο Helmut Kohl, εγκαινίασαν μία νέα εποχή στις ελληνογερμανικές σχέσεις και το *Auswärtiges Amt* είδε ιδιαίτερα θετικά την επιστροφή της Ελλάδας προς μία φιλική προς τις ΗΠΑ πολιτική. Η κυβέρνηση Μητσοτάκη χαιρέτισε τη γερμανική ενοποίηση το 1990 και έναν χρόνο αργότερα ο Kohl έλαβε μέρος στις εκδηλώσεις με αφορμή την επέτειο της Μάχης της Κρήτης. ²³

Οι εξελίξεις στην περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας έδειξε ότι διαμετρικά αντίθετα ήταν τα γερμανικά και τα ελληνικά συμφέροντα. Η Γερμανία προωθούσε την άμεση αναγνώριση από πλευράς Ευρωπαϊκής Κοινότητας των δημοκρατιών της Σλοβενίας και της Κροατίας, την ώρα που η Ελλάδα υποστήριζε τη διατήρηση μίας ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Η γερμανική παρέμβαση στο μείζον για την Ελλάδα ζήτημα της ονομασίας του νέου κράτους των Σκοπίων και η συμβιβαστική της πρόταση του ονόματος «Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας» (*ΠΓΔΜ – Former Yugoslav Republic Of Macedonia*), που τελικά υιοθετήθηκε, ²⁴ άνοιξε ξανά τη συζήτηση για το ρόλο της Γερμανίας στη σύγχρονη Ευρώπη και τη «φιλία» της προς την Ελλάδα, ενισχύοντας μία αρνητική ατμόσφαιρα, που είχε προφανώς σχέση και με την ουδέτερη γερμανική στάση απέναντι στην αντιπαράθεση της Ελλάδας με την Τουρκία κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτή, ωστόσο, δεν απέτρεψε τον Έλληνα πρωθυπουργό, Κώστα Σημίτη, να επισκεφθεί τη Γερμανία το Φεβρουάριο του 1996, λίγο μετά το θερμό επεισόδιο των Ιμίων. ²⁵

Μετά από 16 χρόνια στην καγκελαρία, τον χριστιανοδημοκράτη Helmut Kohl αντικατέστησε το 1998 ο σοσιαλδημοκράτης Gerhard Schröder, ο οποίος κυβέρνησε για επτά χρόνια. Κατά τη διάρκεια της θητείας του ο σοσιαλδημοκράτης πολιτικός

²¹ Schmidt, ό.π., σ. 409 κ.ε.

²² *Der Spiegel*, 10.12.1984, σ. 25

²³ *Europa-Archiv. Zeitschrift für Internationale Politik*, 1990, z106 και 1991, z47 και z125.

²⁴ *Europa-Archiv. Zeitschrift für Internationale Politik*, 1992, z30 και z122 και 1993, z55.

²⁵ *Internationale Politik (Weltchronik)*, 8/1995, σ. 139, 3/1996, σ. 133 και 5/1997, σ. 118.

υιοθέτησε και εφάρμοσε την επονομαζόμενη «Ατζέντα 2010», ένα πρόγραμμα σοβαρών μεταρρυθμίσεων σε αρκετούς τομείς της οικονομίας, της αγοράς εργασίας κλπ.²⁶ Θεωρείται ότι το πρόγραμμα αυτό συνέβαλε καθοριστικά στο να περάσει η Γερμανία σχετικά ανώδυνα τη χρηματοπιστωτική κρίση μετά το 2008 και να παίξει τον πρώτο ρόλο στην Ευρώπη. Την περίοδο αυτή οι επαφές των δύο χωρών λάμβαναν χώρα γενικά μέσα σε καλό κλίμα, ενώ εξέχουσα θέση στις σύγχρονες ελληνογερμανικές σχέσεις κατέχει η υποστήριξη της κυβέρνησης Schröder στην πορεία της Ελλάδας για ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ). Πέρα από την υποστήριξη στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, τόσο απέναντι στην Τουρκία όσο και στα Βαλκάνια, η Γερμανία ακολουθούσε πάντα την δική της πολιτική. Στο πλαίσιο αυτό, ο Έλληνας πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής βγαίνοντας από την καγκελαρία του Βερολίνου το 2005, άκουσε στις κοινές τους δηλώσεις τον Schröder να ονομάζει τα Σκόπια «Μακεδονία».

Επίλογος: η εποχή της Angela Merkel

Το Νοέμβριο του 2005 ο Schröder αντικαταστάθηκε στην καγκελαρία από την επικεφαλής της CDU, Angela Merkel. Η 16χρονη κυριαρχία της πρώτης γυναίκας καγκελαρίου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας συνέπεσε με μία συνταρακτική περίοδο για την Ευρώπη και κυρίως για την Ελλάδα, αυτή της οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης που εκδηλώθηκε στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας. Στην κρίση αυτή η Ελλάδα εκτέθηκε ως ο πιο αδύναμος κρίκος, ενώ η Γερμανία ως η μεγαλύτερη και ισχυρότερη οικονομία της Ευρώπης έπαιξε τον πρωταρχικό ρόλο στις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις. Ο ρόλος του χρεωκοπημένου και προβληματικού από τη μία, όπως αποδόθηκε στην Ελλάδα, και αυτός του πιο ισχυρού και ως εκ τούτου έχοντος τον πρώτο λόγο στην Ευρώπη, όπως τον άσκησε η Γερμανία, έκαναν τη μακρά αυτή αναστάτωση να μοιάζει με διμερή αντιπαράθεση.

Μόλις αποτυπώθηκε χωρίς περιστροφές η πραγματική κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, όχι μόνον ακραία δημοσιεύματα του γερμανικού τύπου – όπως της εφημερίδας Bild, ή του περιοδικού Focus – αλλά και επίσημες γερμανικές φωνές σκιαγράφησαν την Ελλάδα ως χώρα «τεμπέληδων» και «απατεώνων», φτάνοντας στο σημείο να προτείνουν κατάσχεση των ενεργειακών κοιτασμάτων της χώρας ή ακόμα και της Ακρόπολης. Από την άλλη πλευρά, στην ελληνική κοινή γνώμη κυριάρχησαν αντιγερμανικά αισθήματα, που παρέπεμπαν στην περίοδο της ναζιστικής κατοχής της περιόδου 1941-1944, και είχαν ως στόχο την ίδια τη Γερμανίδα καγκελάριο.

Με τις γερμανικές εκλογές του φθινοπώρου του 2021 έκλεισε η εποχή της Angela Merkel. Επικριτές της αναφέρουν ότι η μακρά καγκελαρία της δεν συνδέθηκε με κάποιο ιστορικό επίτευγμα, όπως η μεταπολεμική ανόρθωση της Γερμανίας από τον Konrad Adenauer ή η γερμανική επανένωση από τον Helmut Kohl. Το περιοδικό Spiegel, ενώ της αναγνωρίζει ότι κράτησε ζωντανή τη ζώνη του ευρώ, την κατηγορεί ότι δεν άσκησε μία εμπνευσμένη πολιτική για μία ισχυρή Ευρώπη. Απέναντι στην

²⁶ Claus Christian Malzahn, *Taking Stock of Gerhard Schröder*, Spiegel International, 14.10.2005

Ελλάδα η ίδια παραδέχτηκε ότι απαίτησε υπερβολικά πολλά από την ελληνική κοινωνία. Τα οικονομικά είχαν τον πρώτο λόγο στις σχέσεις του Βερολίνου με την Αθήνα, αλλά δεν υπήρξαν η μόνη αφορμή αντιπαράθεσης. Το προσφυγικό, το ζήτημα της ονομασίας της Βόρειας Μακεδονίας, τα ελληνοτουρκικά και η κρίση στη Λιβύη, επιβάρυναν τις διμερείς σχέσεις, ενώ μόνιμη σκοτεινή σελίδα που συνδέθηκε στη δημόσια συζήτηση με τη δημοσιονομική κρίση παρέμεινε το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων.

Πάντως, στην Merkel πιστώνεται η αποφασιστικότητα με την οποία, έστω και την τελευταία στιγμή, απέρριψε τα σχέδια του υπουργού της Wolfgang Schäuble για αποχώρηση της Ελλάδας από την ευρωζώνη το 2015. Έτσι, δεν διαταράχθηκε η διαχρονική υποστήριξη των Γερμανών καγκελαρίων στη σχέση της Ελλάδας με την Ενωμένη Ευρώπη.